

Különlenyomat az IMIT 1932. Évkönyvéből.**GOLDZIHHER IGNÁC EMLÉKEZETE.**

(1850. június 22—1921. nov. 13.)

Előadatott az IMIT 1931. nov. 25-i ülésén.

Mélységesen jelentősnek érzem azt a látszólagos nap-tári véletlent, hogy 1921. nov. 13-án lehelte ki nemes lelkét Goldziher Ignác. Trianon napja ez! Sötét gyász borult ezen a napon a magyar történelemnek fényes korára, kettős gyász a magyar zsidóságra. Goldziher a világsi összeomlást követő évben született, Trianon napján halt meg. Ámde

A bölcsöd s koporsód közti ür
Századoknak szolgált mesgyeül.

Államférfiai, költői, kutatói által ez a kor a magyarságnak az, ami Hellasnak Perikles kora, Rómának Augustus uralma, a franciáknak a «nagy század», a németeknek a weimari évtizedek. S ebben a korban hullottak le a törvényes korlátok, melyek a zsidóságot a magyar nemzettől elrekesztették: A zsidóságnak addig elzárt körébe özönével beáradt a nemzeti, az európai műveltség. A nemzet pazarul adott, a zsidóság hálásan viszonzotta. Ekkor adta a zsidóság a magyarságnak Bacher Vilmost, Goldziher Ignácot, Kármán Mórt, oly értékösszeget, melyhez foghatót csak az egykorú német zsidóság tud fölmutatni, nem például a francia, angol, olasz, vagy más. 1913-ban elment közü-

lünk Bacher, 1915-ben Kármán, 1921-ben Goldziher. Lezárult a magyar zsidóságnak fénykora.

Tekintsünk vissza mai sötétségünkől erre a dicsőségre. Igyekezzünk szemléltetni ezt a lelki nagyságot, ezt az erkölcsi szépséget.

A testi szépség szemléltetésére ismeretes Lessing tanácsa: Mutassuk be *hatásában*. Amikor a trójai vének búsan tanakodnak, egyszerre eléjük hozza Homeros a szép Helenát és a vének azt vallják: Nem lehet gáncsolni, hogy ily szépség miatt trójaiak és görögök súlyos szenvedést vállalnak.

Erkölcsi nagyságra, szépségre nem szól ez a lessingi tanács. Itt a hatással való jellemzés csak kényelmes segédeszköz. Ilyen kényelmeskedés az, ha Bergson bemutatva, valaki nem az intuition créatrice mélységeit tárná föl, hanem azt, hogy Bergson a Collège de Francenak tanára, az Académie Française-nek tagja, válságos időben Franciaország diplomáciai megbízottja, a Nobel-díj nyertese. Nem volna nehéz, Goldziher jelentőségét ezen a kényelmes kerülő úton feltüntetni, hisz magyar tudós talán még egyáltalában nem, zsidó tudós Bergsonon és Einsteinen kívül kétségtelenül még nem részesült hasonlóan egyetemes megtiszteltetésben. Ezúttal nem soroljuk föl Madridtól Pétervárig az akadémiákat, amelyek őt magukénak vallották, nem az egyetemeket, amelyeknek díszdoktora volt, vagy amelyek neki tanszéket ajánlottak fel, nem a kongresszusokat, amelyeken ő képviselte a Magyar Tudományos Akadémiát és a budapesti egyetemet.* Előadások meg-

* Lásd ezekről: Emlékkönyv a Ferenc József Orsz. Rabbi-képző Intézet 50 éves jubileumára, 1877—1927. II. 47.

tartására meghívta őt Amerika kétszer is, először 1904-ben, amikor Amerika 40 európai tudóst hívott Saint-Louisba; a második meghívást nem fogadhatta el, de erre az alkalomra készültek az *Előadások az Iszlámról*; meghívta Upsala (*Richtungen der islamischen Koranauslegung*, utolsó nagy műve), a Collège de France (1914), Cairo (1912); a khedive, akkoriban Ahmed Fuad herceg, személyesen jött el Budapestre, hogy meghívásának nyomatékot szerezzen s még a miniszterelnöknek és a külügyminiszternek közbenjárásához is folyamodott. Szintúgy nem fogadhatta el a meghívást a National Home Jeruzsálemébe. Nem soroljuk fel sem kitüntetéseit, sem barátait, itthon s Európa majd minden országában. Ezúttal belülről szeretnők szemlélni Goldziher mivoltát. Goldziheret mint tudóst, mint zsidót, mint magyart.

Előzőleg azonban visszatekintünk a halála óta elmúlt évtizedre, mily hűségesen őrizte és tisztelte Goldziher emlékét, bizonyosságot téve arról, hogy Goldziher tovább él.

I. Az első évtized.

A gyász Goldziherért nemcsak országos, hanem nemzetközi méreteket öltött. Méltató megemlékezések jelentek magyar, német, angol, amerikai, francia, olasz, hollandus, dán, orosz folyóiratokban. A legmélyebbre ható Snouck Hurgronjetől, C. H. Beckertől, Louis Massignontól. A Magyar Tudományos Akadémia 100 éves fennállásának jubileumán a British Academy üdvözlő iratában négy magyarról emlékezik meg méltatóan: Goldziheret hálásan méltatja, mint az Iszlám

művelődéstudományának terén korának legfőbb tekintélyét, a British Academy egyik legelső kultagját. Az akadémiák jelentették veszteségüket. A pétervári akadémia emlékülést szentelt Goldzihernek 1922. május 24-én: Barthold orosz tudós emlékbeszédéből megtudjuk, hogy Oroszországban az iszlámtudomány nemrég lezárult korát Goldziher-kornak nevezik. Minálunk az Izraelita Magyar Irodalmi Társulaton kívül a Magyar Néprajzi Társaság is Goldziher emlékének szentelte egyik ülését (1922. nov. 29).

Goldziher halála után érkezett a perzsa kormánynak hozzáintézett kérése, melyben Sejk Abdul Aziz Daveneri Zade részére Goldziher segítségét kéri a perzsa államvallás történetének megírásához.

Itthon is méltóan megnyilatkozott a kegyelet. A Holló-uca 4. számú házat, amelyben élt s meghalt, emléktáblával díszítették, amelybe Sebestyén Károly következő distichonjait vészték:

Éjt napot itt munkált, kutatott nagy bölse Keletnek,

Itt értek csöndben langesze nagy művei.

S míg neve tündöklön, hódítva bejárta a földet,

Ómaga holtig hűn megmaradott e rögn.

1924. szeptember 7-én Székesfehérvár emléktáblával jelölte meg a házat az egykori Iskola-, most Imreuccában, amelyben Goldziher született. A Bory Jenő tanár készítette táblát Mátray Rudolf cisztercita főgimnáziumi igazgató (jelenlegi tankerületi főigazgató) avatta föl; a Magyar Tudományos Akadémia nevében Balogh Jenő főtítkárr, a Budapesti Tudományegyetem nevében Áldassy Antal, akkori bölcsészeti dékán, a Magyar Néprajzi Társaság nevében Strausz Adolf, a tanítvá-

nyok nevében Hevesi Ferenc beszélt. A székesfehérvári zsidó elemi iskolát, amelybe Goldziher 1855—1858-ig járt, 1925. ápr. 20-án Goldziher Ignác-iskolává avatták : minden osztályát az ő képe díszíti. A cisztercita gimnázium is elhelyezte dísztermének arcképcsarnokában Goldziher képét. A Fehérvári Kereskedelmi Csarnok is nemcsak Goldziher képével ékeskedik, hanem műveinek sorozatával is.

Goldziher halála után még több posthumus dolgozata jelent meg. Magyarul az előadások *A zsidóság lényege és fejlődéséről*. Megjelent a *Vorlesungen über den Islam* újabb kiadása, C. H. Becker, akkori porosz közoktatásügyi miniszter ragyogó előszavával. Kisebb dolgozatainak gyűjteménybefoglalásáról ismételten volt szó. Németországban már meg is kezdték a gyűjteménynek szedését, de időközben a kiadó az akkori német gazdasági összeomlásnak lett áldozata. George Alexander Kohut ismételten felajánlotta, hogy a zsidóvonatkozású kisebb dolgozatokat kiadja, de Goldziher Károly a munkálatoknak szétbontására nem tudta magát rászánni. Az École Nationale des Langues Orientales Vivantes sorozatában megjelent : Bernard Heller, *Bibliographie des Oeuvres de Ignace Goldziher, avec une introduction biographique de M. Louis Massignon*. Paris 1927. A Soncino-Gesellschaft 1929. ünnepi ülésén Heinrich Loewe bemutatta megemlékezését Goldziher-ről, amelyben közzéteszi Fleischernek, az arab philológia európai vezetőjének, valamint Kautzschnak, a nagytekintélyű bibliakutatónak egy-egy jelentős levelét a fiatal Goldziherről. Fleischer «den geist- und kenntnisreichsten aller meiner bisherigen Schüler»-nek nevezi.

II. Goldziher, a tudós.

Hogy Goldziher helyét a keleti tudományok történetében megjelöljük, legegyszerűbb, ha az ő nyomán vázoljuk ezeknek a tudományoknak történetét. Ő ezt a történetet a Vienne-i zsinattal (1311) kezdi, mely kimondta, hogy a katolikus főiskolákon héber-arab-chaldeus tanszékek is föllállítandók. Ezeknek a tanszékeknek az volt a rendeltetésük, hogy térítésre és hitvitára képesítsék a teológusokat: A tudomány itt is ancilla theologiae lett. A renaissance, a reformáció némileg fölszabadította a keleti tudományokat ettől a célzatosságtól, de a reformáció a keleti nyelvek jelentőségét leginkább abban látta, hogy a Szentírást jobban megértessék. Így a keleti tudomány a bibliamagyarázatnak lett segédtudománya (Hollandia, kivált Schultens iskolája). A theológiától teljesen független keleti tudományt Sylvestre de Sacy báró (1758—1838) alapítja meg Párizsban. Legkiválóbb tanítványa Heinrich Lebrecht Fleischer, Lipcsében, Goldziher mestere.

Mi az orientalista filológus? Goldziher elfogadta Burnouf tételét: il n'y a pas de philologie véritable sans philosophie et sans histoire. Azaz a filológiának hivatása a világszemléletnek is kutatása. Goldziher azt tekinti az orientalisták legmagasabb céljának, «hogy filológiai alapon induló tanulmányaik segítségével tisztán megismerjük azon befolyást, melyet a keleti világ az emberiség szellemi fejlődésére gyakorolt, szóval, hogy a keleti irodalmak felderítésével a történelem hézagait pótoljuk, homályosságait felvilágosítsuk, egyoldalú felfogásokat a keleti irodalmaktól nyújtott gaz-

dag anyag felhasználása által kiigazítsunk, magában a keleti emberiségben előtűnt nagy művelődési jelenségeknek és mozgalmaknak belső történetét és hatásait világtörténelmi szempontból megvilágosítsuk». Az orientális tudomány tudatosan valóra váltja, amit merészen meglátott már Voltaire történetbölcseleti műve: «*Essai sur les mœurs et l'esprit des nations*»: a világ történelme nem szorítkozhatik a Földközi-tenger medencéjére, Hellasra és Izraelre. C. H. Becker egy Goldziher emlékének szentelt előadásában (ZDMG 76, 1922, 18—35.) egyenest követeli «*die Einbeziehung der vorderasiatisch-islamischen Welt in die europäische*». Fleischert avval vádolták, hogy a nyelvi és szótári jelenségek miatt kevesebb ügyet vet a történelmi, archeológiai, vallástörténeti kérdésekre. Goldziher ugyan lelkesen védi mesterét a vád ellen. De ma közmeggyőződés, hogy művelődéstörténelmi, vallástörténelmi célkitűzésben Goldziher messze elhagyta mesterét. Ő egyenest a muszlim-arab művelődést választotta a maga kutatása teréül. Egész valóját eltöltötte a vallás. Neki valláskutatónak kellett lennie. Ámde ezt a kutatást mégsem a zsidóságon akarta végezni. Mert ő ugyan a filológiát oly anatómiának nézi, mely a maga tárgyát életre kelti, de mégis tartózkodott ettől a boncolástól, mint ahogy egy Hyrtl vagy egy Lenhossék kezében is megremegne a kés, ha édesanyja testét bontaná. A kereszténységet sem látta erre alkalmasnak; érzékeny tapintatánál fogva, Renanról írt emlékbeszédében kényes óvatossággal kerüli az őskereszténységről szóló műveit. Az is nagy előnye az iszlámnak, hogy valamennyi magasabbrendű vallás közül a legteljesebb történelmi

világosságban született, eredete történelmileg sokkal jobban közelíthető meg, mint akár a zsidóság, akár a kereszténység, akár a zoroasztrizmus, akár a buddhizmus, hogy keletkezésének első idejében is évről-évre, néha napról-napra követhető. Főképp pedig vonzotta Goldzihert az Iszlám fogalma az Istenről, mely, amint kifejti, tisztaságban megközelíti a próféták-alkotta fogalmat. Vallásilag is, erkölcsileg is magasra becsüli az iszlámot, akár Goethe :

Wenn Islam Gott ergeben heisst,
Im Islam leben und sterben wir Alle.

Méltatja, hogy az Iszlám mennyire becsüli a cselekvésnek *szándékát* (nijjatun-intentio). Abból, hogy a sémi nyelveknek nincs szavuk a «delkiismeret» jelölésére, Goldziher nem engedi meg azt a következtetést, hogy a sémi népek a lelkiismeretnek fogalmát sem ismerik. Vajjon van-e hatásosabb rajza a lelkiismeret erejének, mint a mi Szentírásunkban : Az ember lelke az Isten lámpája, át- és átkutatja a belsőnek minden kamráit (Prov. 20, 27).

Goldziher iszlámkutatásának vezérlőcéljai : az eredetnek, a fejlődésnek és másrészt a hatásoknak, a kapcsolatoknak kutatása : «Figyelmét az irodalom és művelődéstörténet azon fejezetei kötötték le leginkább, melyekben a történelmi fejlődésük szerint egymástól távoleső kultúrkörök kölcsönös hatása nyilvánul, amelyet a működő erők egymással ellentétes törekvését és az ellentétek leküzdéséből támadó új művelődéstörténeti alakulásokat mutatják be».

Muhammed maga nem eredeti, nem önálló alkotó,

inkább nagyerevű szervező. Ő egyenest azt hirdeti, hogy ő a zsidóságnak, a kereszténységnek a folytatója : Tőlük vette át vallásos és erkölcsi gondolatait, e mellett talán még délarab és perzsa hatás alatt is állott. Eredetisége abban nyilatkozik, hogy Arábiában a zsidó-keresztény felfogást Istenről, erkölsről ő hirdette először, éles és tudatos ellentétben minden arab hagyománnyal. A régi arab etikának elve : Jóért jót, aki kezdi, nemes ; rosszért rosszat, bűnös, aki kezdte ; jó is, rossz is csak kölcsön, mely visszajár. Evvel ellentétben Muhammed a paradicsom gyönyöreit ígéri azoknak, kik haragjukat elfojtva, megbocsájtanak (3. Szura, 128) ; bocsássunk meg, Isten is megbocsájt (24, 22). A régi arab mire sem volt oly büszke, mint őseire és harci tetteire, most azt hallják : Muhammed a fehérek és feketék prófétája, az emberek egyformák, nemes csak az istenfélő. A pogány arab a két jónak (atjabán) a bort és szerelmet nézte, most Muhammed eltiltja a bort s megszorítja a szerelmet. A pogány arab előtt a legfőbb jó, hogy családja gyarapodjék, jószága sokasodjék ; egyszerre Muhammed azt tanítja : legfőbb jó az üdvözülés.

Muhammednek mindezen hirdetéseai közismert tanításai a zsidóságnak és kereszténységnek, de az arab pogánysággal szemben egyenest lázadás, fejetetejére állítása minden eddigi értékelésnek.

Az iszlámot kétféle erő fejleszti tovább : 1. az intézmény sajátos valójából fakadó ösztönzések ; 2. kívülről nyert szellemi behatások. A belső fejlesztő erő megteremtette a Korán mellett a szunnát, a hagyományt, melynek egy-egy tétele : a Hadith. Az ilyen hadith-tételt olykép igazolták, hogy a hagyományok láncola-

tával (isznád) egészen Muhammed egy társáig vitték vissza. Goldziher tudományos kutatásának egyik legelismertebb eredménye az a megállapítás: Az ily hagyományoknak mi közük sincs Muhammedhez, hanem az egymással szembenálló későbbi pártoknak, trónkövetelőknak, dinasztiáknak, irányoknak célzatos alkotásai.

De a belső fejlesztő erőnél még hatalmasabbak a külső behatások.

A zsidóság és kereszténység mellett legkorábban a parszizmus hatott az iszlámra, már Muhammedre pl. a pénteki heti ünnepeknek jellegében, a káfir (istentagadó) meghatározásában. A későbbi korban a szasszanida kormányzat példájára alakul ki az arab kalifátus. Egy magyarnyelvű munkájában Goldziher kimutatja, hogy a történeti érzéket, a történelmet is a perzsáktól tanulták el az arabok.

Az ind behatást Goldziher kivált a szúfizmusban, a muszlim aszkézisben mutatta ki. Már Schopenhauer is megérezte a szúfizmus kapcsolatát a buddhizmussal. Maga a «szúfi» a daróc, melybe a muszlim aszkéta öltözik, a buddhizmustól van kölcsönözve, szintúgy, mint a *dzikr*, a muszlim szerzetes olvasója. A szúfi cél: *Mahw* (=öneltörlés), *fana* (=elenyészés) a nirvána példájára alakult ki, mégis avval az eltéréssel, hogy az ind nirvána inkább a semmiségbe merülést, a szúfi *mahw* inkább a mindenségbe olvadást jelöli. A buddhizmusnak eszményi alakja: Buddha, Boddhisatva, Gaumata, a királyfi, aki a legfőbb földi dicsőség teljességének hátát fordítva, koldusbarát csuhájában járja be az országot, hogy a jó útra vezesse az embereket. A muszlim

szúfi-legenda ily Buddha-alakot megteremtett Harún-al Rasíd egyik fiában, Alsabtiban, de főképp Ibrahim ibn Edhem hercegben. Ez az Ibrahim vadászaton szózatot hall: Miért üldözi Isten teremtményeit. Rögtön leszáll lováról, egy pásztorral ruhát cserél, odaajándékozza mindenét, ami vele van, s mint munkás él tovább. Más legendák is szólnak Ibrahim megtéréséről. Díszterméből kitekintve, palotája előtt koldust pillant meg, amint vízben áztat egy darab kenyeret, vastagszemű sót hint reá, megeszi, vizet iszik, dicsőíti Istent és azon helyt jóízűen elalszik. Ibn Edhem leveti díszruháját, szőrcsuhát ölt, koldus módjára járja a világot.

Vitás, vajjon az imént vázolt szúfizmus az új platonizmusnak hatását is föltünteti-e? De már az arab vallásfilozófia csak a görög filozófiából magyarázható. Justinianus bizánci császár (VII. sz.) kiűzte országából az eretnekeket és filozófusokat. Ezek menedéket találnak a perzsa birodalomban, itt szír nyelven tolmácsolják a görög tudományok műveit, a nyolcadik században pedig a kalifák ezt a görög—szír irodalmat arabra fordíttatják. Megterem a filozófiának és a természettudománynak arab irodalma, mely Ibn Rusd (Averroes)-ben tetőződik. Ennek a görög-arab filozófiának légkörében érlelődik a muszlim dogmatika, melynek főproblémái: a szabad akarat, a világ teremtettség, a Kórán teremtettség, az isteni tulajdonságok, az isteni gondviselés.

A római hatást Goldziher a muszlim jogban, a *fiqh*-ben mutatta ki. Már maga ez a *fiqh* szó, mely okosságot (iuris prudentia) jelöl, római példára utal. Szintúgy a *fákih*-prudens (jogtudós). A legfőbb közös elvek:

az analógia (*qijász*), a consensus omnium (*idzsmá*), a hívek (a hittudósok) megegyezése : ami az összesség-nél azonosnak található, az nem tévedés, az hagyomány. A római jog föltehetőleg Szíriában és Mezopotámiában hatott az iszlámra ; ott a hódító arabság új viszonyokat talált, melyekről a maga Kóránja és Szunnája nem gondoskodott s így kapóra jött az ott talált római jogi hagyomány.

Az iszlám alakulatai még számos más hatást tűntetnek fel. Ázsiában és Afrikában, ahol az iszlám az alávetett népek vallásán diadalmaskodott, valamelyes kiegyenlítődség következett be : 1. A meghódolt nemzeti vallás tovább él csökevényeiben ; 2. az iszlám nemzetileg differenciálódik, másként alakul Perzsiában, másként a berberék közt. Pl. az óperzsa iszlám az árja mitosznak is őrzi nyomát : Ali mennydörög, a meggyilkolt Hasszán és Husszein az alkorynak és hajnalnak pírjává lesznek. Az iszlám a legkülönbözőbb pogány hagyományokat olvasztotta magába, megalkudván a szentek kultuszával, kivált Észak-Afrikában.

S hatással volt és van a mai nyugati műveltség is az iszlámra, kivált az ind és még inkább az egyiptomi modernizmusra, mely az iszlámot nemcsak a legtökéletesebb, de egyúttal a leghaladottabb vallásnak szereti hirdetni. Isten megnyilatkozik a Kóránban és a természetben. Mahmúd Szálím, a modernizmus egyik vezetője, elvül vallja, hogy amint régebben Aristotelest, Platont, Pythagorast, Galenust találták a Kóránban, úgy most Leibnizot, Comte-ot, Spencert kell benne keresnünk. Kivált pedig Darwint szeretik benne fölfedezni : A létért való küzdelem, a faji kiválasztás, a

«survival of the fittest» tanát. Ha a Kórán a betegséget dsinnektől eredezteti, a modernisták a dsinneken a bakteriumokra ismernek. A Kóránra hivatkozva elítélik a soknejűséget, követelik a nő egyenjogúságát, a talált gyermeknek jogát. Az iszlámot a fölvilágosodottság, a tudomány, a haladás vallásává teszik.

Goldziher főművei: *Der Mythos bei den Hebräern* 1876, angolul 1877. *Die Zahiriten*, 1884, *Muhammedanische Studien*, I. 1889, II. 1890; *Abhandlungen zur arabischen Philologie*, I. 1896, II. 1899; *Vorlesungen über den Islam*, 1910, 1925, magyar, orosz, francia, amerikai, héber fordításban, háború után ellenséges ország első tudós műve, melyet franciára fordítottak. *Die Richtungen der islamischen Koranauslegung*, 1920.

Arab-muszlim-zsidó vonatkozások.

Az iszlámnak és az arabságnak valamennyi kapcsolata közül leginkább a muszlim-zsidó kölcsönhatás vonta magára Goldziher kutató figyelmét. Neki a zsidóság az iszlámnak megértésére szolgál, az iszlám viszont a zsidóságnak megértésére. A Kórán és a Szunna azért válik előtte oly világossá, mert a szóbeli és az írásbeli tan gyakorlatában nevelkedett fel. Természetesen a Szunna és a misna-talmud közt mély a különbség, már azért is, mert a misna és a zsidó hagyomány lelkiismeretesen ügyelt rá, hogy minden tanánnak, amórának a maga részét igazságosan megállapítsa, míg a hadith elvszerűen koholta a hagyományozókat is, a hagyományokat is. A halácha és az aggáda közti különbségnek párhuzamait is joggal megtalálta a *fiqh* és muszlim legenda közt.

Másrészt a pogány arab kor néprajza megmagyarázza a bibliai régiségeket. Az óarab ráolvasó, hidsá-mondó bűvésznak képe világosságot vet Bileám alakjára, sőt Choni Hammeagel (Körvonó-Choni)-éra, akivel az egyik tábor átkot akart mondatni a másikra. Tudományos pályájának elején Goldziher a muszlim polémiát a zsidó irodalom és gyakorlat ellen kutatta. Később az arab filozófiának, az arab racionalizmusnak hatását a zsidó filozófiára.

III. Goldziher Ignác, a magyar.

Goldziher tudományával is, életével is, eszményi magyarnak bizonyult. Földolgozta a maga tudományának magyar vonatkozásait és magyarországi történetét, kutatta a magyar szótárnak egyik-másik keleti elemét, lajstromozta a Nemzeti Múzeum arab kézíratait, földolgozta és földolgoztatta a Magyar Tudományos Akadémia Kaufmann-gyűjteményének zsidó-arab kézíratait. Nagy munkáinak első, legfrissebb, legközvetlenebb kidolgozását a magyar olvasó elé terjesztette. Számos tanulmánya csakis magyarul van meg, ezeknek tartalmi kivonatai meggyőzték a külföldet arról, hogy a magyar tudományos irodalom még sokat rejt, ami az európai nyilvánosság elé volna való. Bacher professzornak 1878. október 6-án a boszniai harctérről Goldziher professzorhoz intézett leveléből látom, hogy Nöldeke kifakadt, miért teszik közzé a magyar tudósok az ő dolgozataikat magyarul. De még egy Nöldekének a gáncsa sem tartóztatta sem Bachert, sem Goldzihert, hogy tudományukat mindvégig magyarul ne szólaltassák meg.

Goldziher birta a korabeli kiváló magyaroknak becsülését, barátságát. A legmélyebb hálára br. Eötvös József iránt érezte magát kötelezve. Eötvös már a 18 éves Goldziher Ignácban fölismerte a jövődő tudóst. Államtitkárjának, Tanárky Gedeonnak, azt írja: «Ha emberismeretem nem csal, — pedig sok tudományos pályára készülő ifjat ismerve, rég megszűntem optimista lenni — Goldziherben a szemita nyelvek jeles tanárját várhatjuk.» Goldzihert csakúgy, mint Kármán Mórt, állami tanulmányi ösztöndíjjal egyenest a magyar tudomány részére nevelte (I. IMIT évkönyv, 1913. 30. l.).

Idővel külföldi barátjai épp a magyart is megbe-
csülték Goldziherben. C. H. Becker testestül-lelkestül magyarnak magasztalja. Louis Massignon, a Collège de France rajongóan katolikus tanára, ekkép jellemzi Goldzihert: «Meggyőződéses magyar hazafi, szeret magyarul írni, szeret magyar honfitársaiért gondolkodni. Megfelelően képviseli az ottani zsidó polgárságot, erre jó lesz emlékeztetni a franciákat, kiket a Tharaud-testvérek kizárólagos olvasása arra a hiedelemre csábíthatna, hogy Magyarországon a zsidók vagy babonás parasztok, vagy féktelen bolsevisták.»

Amikor az oláhok a kolozsvári egyetemet oláhnak avatták, a megnyitó ünnepen résztvettek a diadalmaszkodó nemzetek mellett a hollandusok is. Ekkor Goldziher professzor irányítása mellett megírtam a «Pester Lloyd» 1920. február 14-i estilapjában, hogy igaz, Erdélyből a peregrinatio academica a teológusoknak százait vitte Leydenbe, Utrechtbe, a XVII. századtól a XX-ig, hogy Leusden és a két Schultens köré erdélyi papnövendékek rajai gyűltek, hogy a Schultens-iskola tudo-

mányos munkálataiban előkelő, néha első helyen állanak, de ezek az erdélyi ifjak a multban is magyarok voltak ; a hollandus kormányhoz szebben illik magát majd akkor képviseltetni, amikor Kolozsvártt magyar egyetem nyílik meg újra. Goldziher ezt a cikkemet a hollandus egyetemi tanárok között terjesztette.

Amikor pedig a Magyar Tudományos Akadémia a szovjet-uralom megdőlte után először gyűlt össze s vád hangzott el a zsidók és a zsidó akademikusok ellen, a támadást Goldziher fogta föl : Ő csak bizonyosságot tehet róla, hogy más, mint magyar lenni nem tud.

Áldozat s tett, ez a két tükör, mely
A valódi honfiut mutatja.

Magyarnyelvű legfőbb munkái : A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval. 1877. A nyelvtudomány történetéről az araboknál, 1878. Az iszlám, 1881. A muhammedán jogtudomány eredetéről, 1884. A pogány arabok költészetének hagyománya, 1892. A történetírás az arab irodalomban, 1895. A buddhizmus hatása az iszlámra, 1903. A kóránmagyarázás különféle irányairól, 1912. Akadémiai emlékbeszédek (Fleischer Leberecht Henrik, Renan mint orientalista, gr. Kuun Géza, Uri János és mások emlékére).

IV. Goldziher a vallásos zsidó.

Goldziher lényének kulcsa a vallásosságában rejlik. Ez irányította egész nevelkedését, ez ösztönözte, hogy életét a vallástudománynak szentelje. Ez a vallásosság

kisugárzott belőle s megszerezte neki legkülönbözőbb vallásos felfogásúak barátságát. Barátja az ortodox Berliner és Barth, de barátja Steinschneider is, sőt barátja a német zsidóság megújítója, Geiger Ábrahám. Barátja a rajongó katolikus Massignon, a nagy jezsuita iszlámkutató Lammens. Török Pál szuperintendens meghívja a budapesti református teológiára a héber nyelv tanárának, Szász Károly püspök kitüntetően ragaszkodik hozzá. Külföldön barátja a lelkes skót pap, Gairdner, aki arabul is megénekli Goldzihert, az anglikánus Mc Clymont, Németországban barátja: Kautzsch, Budde, Wellhausen, Harnack, Svédországban Söderblom uppsalai érsek. Budde tréfásan megvallja róla: «Er stört mich in meinem Antisemitismus.» Mint a Budde elfogultságát, szintúgy lefegyverezte Landberg svéd grófét is, kit egyik leglelkesebb barátjának nyert meg. Coudenhove Henrik gróf (Coudenhove Kalerginek atyja) Goldzihertől nyert ösztönzést és tárgyi anyagot «Das Wesen des Antisemitismus» megírására. Barátjai a kairói és damaskusi sheikek, akiknél Goldzihernek, a sheikh Al-Zaravi (arany seikh) emléke hosszú évtizedeken át tiszteletben állott, amint erről A. S. Yahuda még 1912-ben is meggyőződött.

Goldziher vallásossága tisztára zsidó: az ő szülői házának zsidó vallásossága. Ezt keresi mindenütt, mindenkor. Keresi amikor keleti útján sorra járja a zsinagógákat az ő lelkének megfelelő istentiszteletért, keresi kielégítetlenül Hágában (amint ezt Snouck élénken leírja), keresi St. Louisban, amikor ott jár az Amerikába meghívott európai tudósokkal. Ezt a zsidó áhítatot teremti meg ros-hassónó előestéjén előkelő zsidó úti-

társaival az óceánjárón, mely Amerikába viszi, ezt teremti meg a maga széderestéin s azokon az ünnepi istentiszteleteken, melyeket maga végez a Holló-uccában, Zúgligetben, lelkének drága hagyományok és dallamok szerint.

Lelkesen, szinte rajongóan vallásos. Ifjúkorában Bacher Vilmost arra ösztönzi, indítsanak harcot a magyar zsidóságnak erkölcsi és vallásos megújhodása érdekében. Bacher Vilmos harcra nem vállalkozott: Ő ezt a megújhodást is a tudomány és irodalom eszközeivel szolgálta. Goldziher nekiindult a harcnak. Vallásos eszméinek az ifjúságot akarta meghódítani, előadásaival a zsidóság lényegéről és fejlődéséről. Mélyen fájlalta, hogy ez a harc nem vezet a szent ügynek diadalára. A sorozat abban maradt, mikor még hátra volt négy előadás: VI. Isten egysége; VII. Szentség; VIII. Izrael hivatása; IX. Messianizmus. Reményeszegetten abbahagyta még az előadások közzétételét is. A záróelőadás az újkori vallástudományról csak halála után jelent meg. Jellemző: irodalmi munkásságának indulóját jelzi egy kis könyvecske Szichat Jieczhak, melyet a 12 éves gyermek ír a zsidó imarendnek egy alapproblemájáról, a Piut jogosultságáról és rendeltetéséről, befejezését jelzi a posthumus hatodik előadás «Az újkori vallástudományról», amelyben sürgeti, hogy a zsidóság eszméljen mamlechet kohanim, papi nemzet voltára; a zsidó vallás ismerete nem lehet egy papi kasztnak titka, hanem a zsidóság egészének föladata.

Evvel kapcsolatban még tárgyalandó Goldziher viszonya Palesztinához. Massignon (Rosen és Snouck nyomán) «delki cionizmust» hajlandó megfigyelni Goldziher-

nek a mitoszról szóló könyvében: hogy Goldziher főcélja, amikor a bibliában mitoszt kimutat, a sémi faj dicsőítése, amelytől mások a mitoszalkotó képzeletet el akarták vitatni. Yahuda beszéli, hogy Goldziher egy hangulatos éjjeli órában arról ábrándozott, hogy életének utolsó éveit a szent városban éli, hagyományos módon körülvéve tanítványok csoportjától, talmudi siurt adva elő, úgy, mint egykor gyermekkorában tanítója, Freudenberg Wolf Mózes előtt. Ámde ez csak múló ábránd lehetett. Valójában távol állott a cionizmustól. Óhajtotta, hogy az üldözött zsidók a Szentföldön otthont találjanak, hogy ott zsidók, keresztények, muszlimok testvérileg együtt éljenek; érezte, vallotta, hogy a neki oly drága imákban megszólal a szeretet Cion iránt. Ennyi kapcsolja őt a cionizmushoz. Semmi-vel sem több. Bensőséges vallásosságába semilyen nemzeties elem nem vegyült. Erről elvszerű vallomást tesz abban a levélben, melyet 1889-ben Bánóczi Józsefhez intézett. Ilyen vallomásnak tekinthetők a következő mondatok: «A zsidóság vallás, nem etnográfiai fogalom. Én túladunai magyar ember vagyok, ami nemzeti hozzátartozásomat illeti, — vallásra nézve zsidó. — Midőn Jeruzsálemből Magyarországra indultam, azt mondtam, hogy hazatérek. — Az ember történelmi körülmények eredménye, jellemét e körülmények határozzák meg, nem a koponyaindex.» Hazáját itt találta:

E honért, e honnal s honnak élt.

A háború után a Szentföldre hívták, hogy ott előadásokat tartson, s hogy a megegyezést a muszlimokkal elősegítse. Erre a szép föladatra ekkor már nem érezte magát elég fiatalnak. A jeruzsálemi egyetem megszer-

vezésére kikérték az ő szakvéleményét is. Héber emlékiratban kifejtette a jeruzsálemi egyetem sajátos föladatait, melyek a Szentföldnek történetéből, mivoltából, valamint muszlim környezetéből erednek. Goldziher könyvtára, ámbár számosan versenyeztek érette, így a porosz állami könyvtár, a tokiói egyetem, a párizsi École Nationale des Langues Orientales Vivantes is, — odakerült méltó helyére, a Scopus hegyére, a jeruzsálemi egyetemi könyvtárba.

Goldziher nagy barátai benne épp a vallásos zsidót tisztelték. Snouck Hurgronje, aki talán legközelebb állott hozzá, mély megértéssel méltatja benne a zsidót. Részletezi pl. a pétervári esetet. Pétervár az akadémiák kongresszusára készült. Oroszországba akkoriban külföldi zsidó alig kapott útlevélvizumot. Goldzihert biztatták, ővele majd kivételt tesznek, őt kitüntetőleg fogadják. Snouck így folytatja: «Orosz barátai nem számítottak a tudomány magyar nagymesterének kegyeletével a nemes törzs iránt, amelyből kisarjadt. Nem fogadta el személyes kiváltsággént, ami az ő törzstestvéreit természetes jogként megillette s amit tőlük mégis megtagadtak. Minden hívogatás ellenére sem ment Pétervárra.» C. H. Becker, akitől talán a legművészebb megemlékezés ered, méltán mondja: «Goldziher war Jude, Jude mit Bewusstsein und Stolz.»

A megemlékezések itthon is, külföldön is, megegyeznek abban, hogy Goldziherben mindenekfölött az ember áll. Célozva Arany jellemzésére:

És a hazafiság ne lenne
Méltóbb erény mindannyinál:
Azt mondanám: nagyobb volt benne
Az ember a hazfinál,

Goldziher ravatalánál Balogh Jenő azt vallotta : A kitűnő tudósnál is nagyobb volt a nemes gondolkodású ember. Szintúgy C. H. Becker : «Über aller Wissenschaft aber steht der Mensch.» Azonban Goldzihernek, az embernek, bemutatása itt, ebben az évkönyvben másnak a föladata. Mindkettőnknek az a közös célja, hogy a nagy elmének, nagy léleknek, nagy egyéniségnek emlékét, képét idézzük föl. S ha Trianon gyászán kezdtük, fejezzük be kérdéssel, melyben aggodalom is, bizalom is megszólal :

Nagy példákon magyar már naggyá lenni ne tudjon?

Irodalom : Peter Thomsen, *Die Palaestina Literatur*, 1927, IV, 1, a 41. lapon összefoglalja a megemlékezéseket. Snouck Hurgronje (*De Gids* Dez. 1921, 489—490). C. H. Becker : Ignaz Goldziher (*Der Islam*, 1922, XII, 214—222). Lőw Immánuel, Goldziher Ignác (100 beszéd, 1923, 299—309). A. S. Yahuda a következő folyóiratokban : *Jewish Chronicle*, 1924, *der Jude*, 1924, *Ha-Olam* 1924. Heller, Goldziher Ignác (*Emlékkönyv a Ferenc József Orsz. Rabbiképző Intézet 50 éves jubileumára*, II. kötet, 45—58). Heller : *Bibliographie des oeuvres de Ignace Goldziher avec une introduction biographique de Louis Massignon*, Paris, 1927.

Mellékletek.

I. A stockholmi orientalista kongresszus 1889.

II. Oszkár svéd király. Upsalai előadások.

Az 1889. évi stockholmi kongresszusnak legünnepeltebb résztvevője Goldziher professzor volt. Ünnepezték a keleti tudományok képviselői, kitüntetőleg ünnepelte

II. Oszkár svéd király, a legnemesebb uralkodók egyike, aki valaha trónuson ült. 1889. szeptember 2-án a kongresszus a királytól följánlott két aranyérem közül az egyiket Theodor Nöldeke, strassburgi professzornak, a másikat Goldzihernek ítélte oda. Evvel az alkalommal Landberg gróf, a kongresszus főtitkára (Discours d'ouverture 16—17) következőképpen emlékezik meg Goldziherről: «Il y a 17 ans, je me trouvais à Damas avec un jeune savant hongrois parlant admirablement l'arabe : dans les bazars, les boutiques, les cafés, partout enfin on le voyait. Élève favori de notre regretté cheykh de Leipzig, il s'est montré digne de son maître et a ouvert de nouveaux horizons sur la langue, la littérature et la religion de l'Islâm. Aimant outre mesure la langue arabe dont il a acquis une connaissance peu commune, ayant pénétré plus avant que pas un dans les secrets de l'Islâm, *M. Ignaz Goldziher* est en même temps d'une modestie rare. Vivant tranquillement dans la petite rue de Holló utza à Buda-Pest, il nous envoie chef d'oeuvre sur chef d'oeuvre. Encore tout récemment, il a publié un ouvrage aussi neuf que bien écrit sur les Arabes préislamiques. C'est à ce savant d'un immense mérite, à ce maître dans les disciplines arabes que Sa Majesté le Roi a décerné la seconde médaille en or.

Vous connaissez plus ou moins, Messieurs, la vie et la situation de M. Goldziher : Vous savez, que jamais on n'a recours à sa science sans y trouver des morceaux de l'or le plus pur. Son caractère franc et dévoué, la bienveillance de sa critique lui ont valu des amis dévoués non seulement dans sa patrie hongroise, mais

aussi dans tous les pays qui honorent la science. Je prie M. Goldziher d'avancer pour recevoir de l'auguste main de Sa Majesté la récompense qui lui est décernée.»

Erre II. Oszkár sajátkezűleg nyújtotta át az aranyérmet Goldzihernek üdvözlő beszéd kíséretében. Utólag ennek a köszöntő szózatnak autográf kéziratát gyöngéd szavakkal maga adta át Goldziher professzornak. A királyi kézirat eredetijét a Goldziher-család hálás kegyelettel őrzi. Itt közöljük másolatát:

«Das Gold Ihres Wissens und Ihres Wirkens ist von höherem Karat als das einer Medaille. Doch bin ich froh Ihnen heute diese zu überreichen als Preis Ihrer geistvollen Bestrebungen für die orientalischen Wissenschaften. Oscar.»

II. Oszkár kitüntető figyelmessége foglalkoztatta a svéd sajtót, sőt a politikusokat is. Oszkár király ki-nevezte Goldzihert a királyi Wasa-rend lovagjává.

A svéd kapcsolatok azóta se szűntek meg. 1913-ban Upsalában az ottani egyetem meghívására Goldziher kilenc (Olaus Petri alapítványi) előadást tartott, ezekből keletkezett utolsó nagy műve: Die Richtungen der islamischen Koranauslegung, 1920. De már 1915-ben jelent meg az az előadássorozat svéd nyelven Tor Andrae fordításában. 1913. szept. 16-án az előadássorozatot, visszaemlékezvén II. Oszkár nemes jóindulatára, a következő szavakkal, melyek itt jelennek meg először nyomtatásban, vezette be:

«Meine verehrten Zuhörer, im Innern tief bewegt, ich darf wohl sagen mit andachtvollen Empfindungen habe ich die Grenzen Ihres schönen Vaterlandes überschritten und es drängt mich an den Ausdruck meines

Dankes für Ihre mich in hohem Masse ehrende Einladung den einer heiligen Erinnerung anzuschliessen, die mich erfüllt, in dem ich diese vornehme Vortragsstätte betrete.

Es sind jetzt auf den Monat 24 Jahre, dass mir, inmitten einer dornenvollen Laufbahn, der huldvolle Blick des hochseligen *Königs Oscar II*, dieses unvergleichlichen Fürsten unter den Gelehrten und Gelehrten unter den Fürsten, für mein ganzes ferneres wissenschaftliches Leben und Arbeiten zur Aufmunterung und Belebung wurde. Aus Ihrem Stockholm habe ich damals einen Geistesfunken mit mir getragen, der nicht aufgehört hat in meiner Seele zu zünden und zu leuchten. Die dankbare Erinnerung an jene hoheitsvolle Erscheinung ist seither niemals aus meiner Seele gewichen. Ich durfte auf sie die Worte der Bibel anwenden: «Die Strauchelnden halten deine Worte aufrecht und wankende Kniee stärkest du.»

Unter die Auspizien dieses weihevollen Gedankens mögen auch die schlichten Erörterungen gestellt sein, zu denen Sie, schwedische Männer, mich eingeladen haben.

II. A berlini akadémia.

Tudós társulatok és főiskolák nagyszámú üdvözlő, ünneplő írásai közül, egynek bemutatására szorítkozván, azt választjuk, amelyet a berlini akadémia intézett Goldziherhez doktorrá avatásának 50. évfordulójára. 1910 óta Goldziher tagja volt a berlini akadémiának, oly kitüntetés, melyben magyar ember még csak egy részesült, Eötvös Loránd báró. Az itt következő ünneplő

írást egész terjedelmében közölte az akadémiai Sitzungsberichte 1920-i évfolyamában (367. l.):

*Herrn Ignaz Goldziher
Zum fünfzigjährigen Doktorjubiläum
am 27 Februar 1920.*

«Hochgeehrter Herr Kollege!

Die Preussische Akademie der Wissenschaften gedenkt Ihrer an dem heutigen Tage der fünfzigmaligen Wiederkehr des Tages, an dem Sie in Leipzig unter dem Vorsitz Ihres Lehrers Fleischer den Doktorgrad erwarben, mit besonderer Verehrung und Anerkennung und sendet Ihnen Gruss und Glückwunsch. Sie haben den Orient, und im besonderen den islamischen arabischen Orient, für Ihr Lebenswerk erkoren, und die Wissenschaft wird nie aufhören, Ihnen dafür dankbar zu sein. Manche Werke der arabischen Literatur sind durch Ihre philologische Akribie zu neuem Leben entstanden, wofür der Dichter Alḥuṭai'a, der Philologe Abu Ḥātim Siġistānī, die Philosophen Sa'īd ibn Mansūr ibn Kammūnas und Muhammed ibn Toumert zeugen. Auf anderen Gebieten haben Sie durch literar- und kulturgeschichtliche Forschungen einzelne Personen und Geistesrichtungen — wir denken an Sujūtī und die Schī'a-Literatur, an die Zāhiriten, die Schu'ūbijja und die Hiġā-Poesie — aus der Fülle der Quellen zu klar-sichtlicher Gestaltung herausgearbeitet. Wir würden Ihnen aber nicht gerecht werden, wenn wir nicht ganz besonders hervorheben wollten Ihre Durchforschung der gesamten Geisteswirtschaft des Islams auf den grossen

Gebieten der Philosophie, Theologie und Rechtsauffassung in Ost und West von den ältesten Zeiten bis in die Gegenwart, ein grosses Feld zahlreicher reifer Erntefrüchte, die Sie in Ihren Vorlesungen über den Islam zu einem klassischen Gesamtbilde vereinigt haben. In Ihren Muhammedanischen Studien begegnen wir der Schrift «Über die Entwicklung des Hadith», in der Sie zuerst das neben dem Koran als zweites Fundament des Islams geltende Traditionswesen, aller Zuthaten entkleidet, in wesenhafter Form vor dem Lichte der Kritik zur Darstellung gebracht haben. Wir müssen es uns versagen, auf weitere Einzelheiten aus der grossen Reihe Ihrer Schriften, auf die Sie mit berechtigtem Stolze zurückblicken können, einzugehen, und schliessen mit dem Wunsche, dass auf Ihrer Schaffenskraft weiterhin derselbe Segen ruhen möge, wie bisher.

Die Preussische Akademie der Wissenschaften.

Planck, Diels, Roethe, Rubner.

III. Nöldeke nyilatkozata Goldziherről.

C. Snouck Hurgronje, az iszlámtudománynak vezető alakja, Nöldekét mondotta a jelenkor legnagyobb orientalistájának. Nöldeke ezt az elismerést ismételt elhárította magáról; legutóbb a Snouckhoz 1921. dec. 7-én intézett levelében a következőképpen ismeri el Goldziher felsőbbbségét:

Dass Sie mich als den grössten Orientalisten der Gegenwart bezeichnen, ist aber unrichtig, denn ich weiss wohl, dass mir der geniale Zug, den Goldziher und Welhausen hatten, ebenso fehlt, wie er meinem

unvergesslichen De Goeje fehlte. Dass wir beide trotzdem einiges geleistet haben, kann ich ruhig zugestehen, aber eben das Feuer des Genies ist dabei nirgends zu erkennen. (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 1931. 281. 1.)

Dr. HELLER BERNÁT.
